

Л. Миловидов

КРАЄЗНАВСТВО В НОВИХ ПРОГРАМАХ ТРУДШКІЛ I-го КОНЦЕНТРУ

Вступна стаття

На початку **20-х** років XX століття відбувалася руйнація старої школи та створення нової – «школи життя»¹. У зв'язку з цим виникла потреба у зміні всієї системи народної освіти. У **1922-1923** рр. Державною вченою радою під керівництвом Н.К. Крупської були розроблені нові навчальні програми. Відповідно цих комплексних програм ставилось завдання – використовувати у навчально-виховному процесі школи матеріал з найближчого оточення та місцевого краю. Навчальний матеріал розподілявся за трьома напрямками: природа, праця, суспільство, де праця була ґрунтом суспільства, а природа – об'єктом трудової діяльності цього суспільства². Таким чином краєзнавство було закладено в основу комплексних програм та шкільного життя в **20-х** роках XX століття.

Як зазначав В. Заболотський у статті «К работе комиссии по комплексному методу и программам ГУС'а – при Научно-Методическом Бюро МОНО», комплексна система має перевагу перед іншими системами навчання, тому що вона в найбільшій мірі відповідає природі дитячого пізнання, яка охоплює речі, явища і події в їхній безпосередній цілісності³.

В основу комплексних програм було покладено такі принципи як: виробничий, громадсько-політичний, трудовий, принцип дитячої праці, орієнтації на дитячий рух та концентричності комплексного матеріалу по роках.

Уважалось, що виробництво було однією з головних принципів у роботі школи. У навчальному процесі використовували не лише виробництво, яке знаходилося при школі, а й інші виробництва даної місцевості, своєї країни та усього світу. Саме тому основою комплексних програм було вивчення оточення через вивчення його виробництва⁴.

Школа **20-30-х** років XX століття була тру-

довою і це визначало напрямок її діяльності – виховати свідому трудову людину. Її завданням було ознайомлення учнів з трудовою діяльністю громадян шляхом знайомства з різними напрямками виробництва. Діти повинні були знати тонкощі виробництва, його сьогодення та подальший розвиток.

Ще одним принципом побудови комплексних програм і трудового виховання була праця дітей. Школа того часу не могла випустити з поля зору дитячу працю, бо саме з дитинства прищеплюється працелюбність. Учні брали участь у роботі школи, виробництва місцевості і головним було те, що праця була суспільно-корисною.

Громадсько-політичний принцип теж відігравав значну роль у побудові комплексних програм. Громадська діяльність школи була спрямована не лише на виховання дітей, а й на залучення широкого загалу до її справ.

Комплексні програми не могли обійти увагою і організацію дитячого руху. Дана орієнтація була спрямована на активну участь учнів у всіх подіях, які відбувалися у суспільстві.

Комплексні програми склалися на основі концентричності тем та матеріалу, які мали пов'язуватися між собою. При концентричності теми повторювалися кожного року, але з більшою поглибленим вивченням, із додаванням нових тем, переплетених з основними для ширшого ознайомлення⁵.

Подаємо текст статті педагога-краєзнавця, методиста Л. Миловидова «Краєзнавство в нових програмах трудшкіл I-го концентру», опублікованої у журналі «Радянська освіта» **1930** року № **4**, в якій автор розглядає поєднання краєзнавства з комплексними програмами, аналізує комплексні програми трудових шкіл I-го концентру (теми російських програм, українських програм та нових програм) **20-30-х** років XX століття. Віднайдений варіант згаданої статті подаємо за тогочасним правописом із збереженням усіх лексичних і орфографічних особливостей.

Людмила Войтова

Відомо, що краєзнавство в школі не є окрема дисципліна, не є також одна з метод навчання; шкільне краєзнавство – це принцип до-

¹ Дзенс-Литовский А.И., Абрамов И.С. Познание местного края. – Л.: «Колос», **1925**. – С. **25-26**.

² Волобуїв П., Мостовий П. Краєзнавство в трудовій школі. – Х.: ДВУ, **1926**. – С. **29**.

³ Заболотский В. К работе комиссии по комплексному методу и программам ГУС'а – при Научно-Методическом Бюро МОНО // Вестник просвещения. – **1924**. – № **4-6**. – С. **152**.

⁴ Нові принципи будови комплексної системи // Радянська освіта. – **1925**. – № **6-7**. – С. **10-11**.

⁵ Нові принципи будови комплексної системи // Радянська освіта. – **1925**. – № **6-7**. – С. **11-14**.

бору дидактичного матеріалу за місцевою ознакою, підпорядкований основним завданням школи, або коротше – використання в навчанні місцевого матеріалу.

На першому концентрі краєзнавство – основа шкільних програм; це так званий цикл початкового краєзнавства: вивчаючи свій край учні знайомляться на місцевому матеріалі з питаннями загального змісту. На другому концентрі школи краєзнавство вже не основа програм і вводиться тільки, як ілюстрація до загальних питань або як порівняння. Це цикл порівняльного або ілюстративного краєзнавства.

Це й цілком зрозуміло, бо саме на молодшому концентрі треба починати навчання від знайомого, від свого, від близького, щоб перейти потім до загальних питань на старшому концентрі.

Завдання краєзнавства на молодшому концентрі – вивчення свого краю та громадсько-корисна праця школи для свого краю. Не тільки вивчати, а й поліпшувати життя свого краю – така мета шкільного краєзнавства.

Отже програма школи повинна урахувати ці завдання шкільного краєзнавства. Скласти в центрі програму, щоб вона давала місце всім краєвим особливостям кожної школи – не можна. Найбільше, що може дати щодо цього центральна програма, – це подати варіанти програм для сільської для міської школи, можна ще утворити варіанти для містечкової школи, для школи промислового центру тощо, але утворення цих варіантів – справа майбутнього.

Тому на місця покладається завдання пристосувати центральні програми до своїх місцевих умов, локалізувати їх. В РСФРР місцеві програми складені в більшості областей, країв та автономних республік. На Далекому Сході, в Калмицькому краї, в Кримській і Татарській республіках місцеві програми вийшли вже, другим виданням. Головоцвхв НКО РСФРР видав спеціальний методичний лист з аналізом цих місцевих програм.

У нас на Україні немає потреби поруч центральних програм утворювати ще спеціальні, окремі місцеві програми, бо УСРР має меншу територію та не має таких різних місцевостей, як Мурманський край і Кримська республіка, Ленінградський край і Далекий Схід. Проте це не усуває потреби й на Україні локалізувати програми, заповнювати їх місцевим, красивим матеріалом.

Тому центральні українські програми треба побудувати так, щоб вони були досить гнучкі, щоб давали змогу вводити місцеві краєзнавчі матеріали.

Шкільне краєзнавство повинно мати комплексний характер – розглядати явища околиць життя не ізольовано, а в їхній життєвій синтезі, в їхньому органічному зв'язку і взаємодії.

Тому комплексні теми програми треба побудувати так, щоб проробляючи їх, тим самим можна було вивчати факти та явища місцевого життя.

З краєзнавчого погляду комплексні теми можна розподілити на три групи. Перша група – це теми, що розглядають всебічно певні факти та явища, певні одиниці життя свого краю, наприклад, «Наша школа», «Наше місто», «Наша садиба», «Наше підприємство» тощо. Такі теми можна назвати синтетичними краєзнавчими темами (інші звать їх орієнтовними темами). Ці теми базуються цілком на місцевому матеріалі.

Друга група – теми, що розглядають один бік місцевого життя – природничий, виробничий соціальний – з більшим поглибленням у цей бік місцевого життя: наприклад, «Підготовка до зими», «Життя та праця міської людности взимку», «Перероблення сільськогосподарських продуктів», «Осінні роботи на селі» тощо. Ці теми звать поглибленими або виробничими темами (інші звать їх соціальними, на нашу думку, неправильно, бо визнаючи їх за соціальні, вони вносять до них, наприклад, вивчення підсоння. Ці поглиблені або виробничі теми базуються теж на місцевому матеріалі, але, не обмежуючись ним, на підставі місцевого матеріалу вчитель повинен робити узагальнення ширшого значіння.

Третя група комплексних тем – такі, що в них не зазначено місцевого матеріалу, що мають загальний характер. Це здебільша теми політичні: «Ленський розстріл», «Паризька Комуна», «Кривавий тиждень» тощо; це теми – загальні. Вони майже не потребують місцевого матеріалу.

Але не тільки комплексні теми можна розглядати з краєзнавчого погляду. Програми окремих галузей дидактичного процесу («предметів навчання») також повинні урахувати момент краєзнавчий, зазначаючи, які місцеві матеріали слід використовувати, пророблюючи ту або ту дисципліну.

Також і в нормуванні навчального часу треба не забувати про краєзнавство, що потребує таких метод роботи, як екскурсії, спостереження, дослідження, метода проектів тощо, – і відповідного часу на це.

Визначаючи, нарешті, громадсько-корисну роботу школи, треба також передбачати відповідні роботи школи й учнів на користь свого краю.

Визначивши отакі критерії для аналізу програмних матеріалів з краєзнавчого погляду, перейдемо до розгляду самих програм.

Говорячи про зміни до нових програм І концентру, пояснювальна записка зазначає, що в нових програмах «краєзнавчий принцип також зберігається» (ст. 5). І справді, коли переглянемо пояснювальну записку до програм, то побачимо, що в ній питання краєзнавства посідають чимале місце.

Як відомо, наше сучасне краєзнавство є, насамперед, виробниче краєзнавство, що в центрі ставить людську працю. Це зазначено й у поясненнях: «Виробнича база – на ній бо організується робота в школі – є перша передумова для шкільної роботи, якщо школа не хоче бути старою, схоластичною школою. В цілому програми повинні охопити всебічно виробничо – суспільні явища даної місцевості та основні форми виробництва УСРР і всього Радянського Союзу» (ст. 22).

Також цілком послідовно, в дусі сучасної педагогіки та відповідно до завдань шкільного краєзнавства програма зазначає, що організація шкільної роботи на виробничій базі потребує не тільки вивчення цієї виробничої бази, а й участі в ній дітей, – тому треба поглибити питання агрономізації та індустріалізації школи й визначити програми труднавичок та громадсько-корисної праці.

Не може школа обмежуватися вивченням тільки свого оточення, а повинна переходити від місцевих матеріалів до засвоєння загальних відомостей. Тому пояснення до програм зазначають, що «діти повинні через знайомство з виробництвом свого району зрозуміти економічну політику радвлдади, шляхи підвищення народнього господарства та перспективи його розвитку» (ст. 23). Цю думку підкреслювало й попереднє видання програм («Порадник», вид. 6, 1927, ст. 12). Нові програми, позначаючи матеріал для села і для міста, насамперед охоплюють «те, що оточує школу, що приступно їй для безпосередніх спостережень» (ст. 23). Розподіл програм для села і для міста не є розподіл за адміністративною ознакою місцевості, а за виробничою ознакою – школи сільсько-господарського оточення і школи індустріального оточення.

Це зауваження вносить певну виразність у розуміння оточення. Таку саму виразність вносить і зауваження про те, що містечкові школи, не маючи відповідного варіанту програм, мусять працювати за загальними програмами. «Локалізацією матеріалу тематика комплексів у них мінятиметься, але в основі вона буде спільна з тою, що і для шкіл з певним виробничим оточенням» (ст. 23).

Виразно, правда, записка не говорить про те, з якого варіанту програм повинні користуватися містечкові школи – з міського чи сільського, – та цього й не можна заздалегідь сказати, бо це залежатиме від характеру безпосереднього оточення містечкової школи.

Сільська школа I концентру повинна орієнтуватися й на вивчення сільсько-господарського виробництва, й на безпосередню участь у ньому

в зв'язку з завданнями інтенсифікації сільського господарства, що лежить в основі пляну індустріалізації країни.

І справді, треба сказати, що нові програми скеровані великою мірою на це увиробничення педпроцесу. Правда, цей момент відзначали програми й попереднього видання, але в новому виданні він виступає ще виразніш, надто в побудові самих комплексних тем, а також і в пояснювальній записці: «Краєзнавчий принцип, що його будується на вивченні соціально-економічних явищ життя, що виходить з принципу побудови програм на вивченні суспільно-виробничої основи оточення, визначає й тематику комплексів. Краєзнавство не лише географічне-природниче, а й вивчення всіх творчих сил країни, всіх соціально-економічних явищ. Відсі й тематика комплексів повинна одразу відбити в собі не природні явища, не вивчення природи, а явища виробничого процесу. Це легше зробити в програмах сільського варіанту і трудніше – в програмах міського варіанту. Для сільської школи краєзнавчий принцип не набуває вигляду вивчення лише природи без будь-якого зв'язку їхнього з працею людини, бо природа на селі не лише об'єкт спостереження, а й об'єкт праці, її явища вивчається разом з явищами праці, працю вивчають на її природнім тлі» (ст. 24).

Пояснювальна записка подає й загальне наставлення за роками навчання: «перший рік має за мету орієнтувати дитину в найближчій трудовім оточенні (родина, школа, вулиця), другий рік – вивчати з дітьми найближче трудове оточення (родина, школа, вулиця, район), третій рік – посильна участь дітей у найближчій трудовім оточенні (вулиця, район, село, місто округи), четвертий рік – вивчення ширшого трудового оточення (округи, УСРР та СРСР) і діяльна участь у перебудові його (ст. 25).

Виразніше нові програми підкреслюють і завдання школи для оточення: «Громадська роля школи геть переходить межі виховання дітей; так само її не обмежується лише роботою вчителя; школа організує коло себе все суспільство, бере участь і дає напрямок життю свого району чи то в частині громадській, чи то у виробничій» (ст. 27). Це – друге завдання шкільного краєзнавства.

Погляньмо, як же реалізують програми своєю тематикою ці основні завдання. Для того, щоб потім краще було зробити висновки та порівняння, подамо тут поруч теми російських комплексних програм для шкіл I ступеня, українські теми «Порадника» (6 вид. 1927 р.) та теми нових програм (політеми відокремлюємо):

МАЛОВІДОМІ ДЖЕРЕЛА

Російські програми	Українські програми 1927 року	Нові українські програми
Міський варіант		
Перший рік		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Перші кроки в школі 2. Охорона здоров'я 3. Життя і праця родини восени 4. Готування до зими й життя та праця взимку 5. Весна і весняна роботи 6. Участь у звітній виставці школи 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наша школа 2. Місто восени 3. Готування до зими 4. Зимою в місті 5. Перехід від зими до весни 6. Весна в місті та його околицях 7. Охорона здоров'я дітей та підготовка до оздоровчої кампанії 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Життя та праця в родині й школі 2. Підготовка до зими 3. Життя та праця міської людності взимку 4. Весняні роботи в місті та на селі
Другий рік		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Життя й праця дітей і початок осінньої праці в школі 2. Місто восени 3. Охорона здоров'я в сім'ї у місті 4. Життя й праця в місті 5. Весна й весняна праця 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Місто та його околиці восени 2. Наближення зими 3. Наш район 4. Наближення весни в місті та околицях 5. Весною в місті та на селі 6. На початку літа в місті та на селі 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Життя та праця населення нашого міста восени 2. Як працює й що виробляє кустар 3. Як працює й що виробляє робітник заводу й фабрики 4. Весняні роботи в місті та на селі
Третій рік		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Наше місто 2. Село 3. Весняно-літні заняття групи 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Місто та село 2. Торговля нашого міста 3. Обробна промисловість нашого району 4. Наш завод 5. Добувна промисловість нашого району 6. Сільське господарство нашого району 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Місто, як економічний та культурний центр 2. Наше підприємство 3. Праця на селі 4. Зв'язок між містом і селом
Четвертий рік		
<ol style="list-style-type: none"> 1. СРСР 2. Піклування радянської влади про поліпшення життя трудящих СРСР 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Міське комунальне господарство 2. Місто, як економічний і культурний центр 3. УСРР і СРСР 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сільське господарство УСРР та СРСР 2. Промисловість УСРР та СРСР 3. СРСР в капіталістичному оточенні
Сільський варіант		
Перший рік		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Перші кроки в школі 2. Осіння праця в сім'ї 3. Охорона здоров'я 4. Готування до зими й до зимової роботи 5. Життя й праця взимку 6. Наближення весни й готування до весняної праці 7. Весняна праця й участь у ній дітей 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наша школа 2. Осінні роботи на городі та в садку 3. Готування до зими 4. Зимова робота на селі 5. Перехід від зими до весни й початок весни 6. Весняні роботи на селі 7. Боротьба з посухою, шкідниками та бур'янами 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Життя та праця в родині та школі 2. Осінні роботи на селі та готування до зими 3. Роботи на селі взимку 4. Весняні роботи на селі
Другий рік		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Життя й праця дітей у літку й початок осінньої роботи в школі 2. Осіння праця на селі 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Осінні роботи на селі 2. Підготовка до зими 3. Наша садиба 4. Свійські тварини 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Осінні роботи на селі 2. Робота на селі взимку (до цієї теми входить підтема друга – «Наша садиба»)

МАЛОВІДОМІ ДЖЕРЕЛА

<ol style="list-style-type: none"> 3. Охорона здоров'я в сім'ї і на селі 4. Життя й праця на селі взимку 5. Початок і готування до весняної праці 6. Весняна праця на селі 	<ol style="list-style-type: none"> 5. Початок весни й передвесняні роботи 6. Весняні роботи в садку, городі, полі 7. Боротьба з бур'янами, шкідниками, посухою 	<ol style="list-style-type: none"> 3. Весняні роботи на селі
Третій рік		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Село 2. Село й місто 3. Весна на селі й праця селянська 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Осінні роботи в сільському господарстві 2. Оброблення волокнуватих матеріалів 3. Свійські тварини 4. Транспорт і засоби зв'язку 5. Розроблення надрів 6. Перероблення та використання рослинного і тваринного жиру 7. Весняна праця на селі 8. Оброблення дерева й день деревонасадження 9. Наше місто 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наше село 2. Перероблення сільськогосподарських продуктів 3. Фабрично-заводська праця в місті 4. Поліпшення сільського господарства 5. Зв'язок між містом і селом
Четвертий рік		
<ol style="list-style-type: none"> 1. СРСР 2. Піклування радянської влади про поліпшення життя трудящих СРСР 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Угноєння та обробіток ґрунтів 2. Цукрова промисловість 3. Зберігання с.-г. продуктів 4. Перероблення зернових продуктів 5. Добування та оброблення металів Електрифікація 6. УСРР і СРСР 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Колективізація сільського господарства 2. Промисловість УСРР та СРСР 3. СРСР у капіталістичному оточенні 4. Весняна засівкампанія

Тепер порівняємо програми.

Політтем у російських програмах, як окремих комплексних тем, немає – вони вводяться до програми, як участь дітей у святкуванні (Жовтневої революції, Ленінських днів, 1 травня тощо).

Програми українські 1927 р. вводили політеми до комплексних тем (Жовтнева революція, день жінки-робітниці, дні Шевченка й лютневої революції, день Ільїча, кривавий тиждень, день Червоної армії, Паризька комуна тощо).

Нові програми розглядають ці теми окремо. Пояснювальна записка зазначає, що до цих тем додано ще теми: «міжнародній юнацький день», «перевибори рад», «свято навчання».

До політичних тем нові програми відносять і тему «День деревонасадження». Крім того, додано тему «Свято врожаю».

Розглядаючи вище наведені теми, насамперед бачимо, що в нових програмах число тем зменшилося. Це скорочення числа тем іде на користь краєзнавства в школі, робить програму гнучкішою, більше змоги дає пристосувати її до місцевих умов. Раніш, коли тем було більше, іноді пророблення їх не відповідало зазначеним у

темах працям; тепер, коли проробляти тему треба буде довший час, школи зможуть опрацювати теми і погоджувати їх з часом відповідних праць своєї місцевости.

Крім того, видно, що нові теми мають виразніше визначений виробничий характер, а це відповідає й основним завданням сучасного, передусім виробничого краєзнавства. Тут українські останні програми більше наближаються до російських тем.

Попередні програми мали такі синтетичні краєзнавчі теми («орієнтовні»): «Наша школа», «Наша садиба», «Наше місто» (сільський варіант) і «Наша школа», «Наш район», «Наш завод» (міський варіант). Російські програми мають тільки дві (правда великі) синтетичні краєзнавчі теми – «Село» (III-й рік сільського варіанту) і «Наше місто» (міський варіант – III-й рік).

У нових українських програмах маємо такі синтетичні теми: «Наша садиба» – підтема (сільський варіант) і «Місто, як економічний і культурний центр» (міський варіант). Як бачимо, число синтетичних тем зменшилося, але це зменшення не заважатиме проробляти краєзнавчі питання. Синтетичні теми попередніх програм

були невеликі – тепер ці теми (надто такі як «Наше село» – 3-й рік сільської програми, «Місто» – 3-й рік міської) більші. Отже вчитель може докладніше їх проробити, використавши більше місцевого матеріалу.

Заведено ці теми за прикладом російських програм (див. таблицю) цілком вдало. Вони є ніби підсумки всього засвоєного за 1-й та 2-й рік матеріалу про своє село чи місто з відповідною систематизацією, і одночасно ці самі теми – вступ до ширших тем про промисловість та сільське господарство.

Заміна синтетичної краєзнавчої теми міського варіанту – «Наш завод» на тему «Наше підприємство» – теж доцільна з краєзнавчого погляду, бо коли завод є не в кожному місті (і тоді тема «Наш завод» буде словесна), то будь-яке підприємство є в кожному місті, і тема «Наше підприємство» може мати завжди конкретний місцевий зміст.

Треба відзначити, як досягнення, введення до нових програм тем про перевибори рад, про свято врожаю; ці теми будуть стимулами, щоб здійснити друге завдання шкільного краєзнавства – участь школи в житті цього краю.

Також правильно залишили тему «день деревонасадження», хоч і незрозуміло, чому зачислено цю тему до політтем. Це не політтема, а виробнича тема, що теж допоможе вводити до програми громадсько-корисну працю; її треба не захищувати до політтеми, а виділити окремо.

До речі, чомусь не винесли нові програми в окрему тему свято «День птахів», що встановило ЦБ юних піонерів при ЦК ВЛКСМ разом з центральним бюро молодих натуралістів. Правда, моменти охорони птахів увіходять до змісту підтеми «Як збишити врожай садка» (3-й рік), але доцільно було б «день птахів», крім того, виділити, як окрему тему поруч «дня деревонасадження», бо на питання охорони природи звертає тепер держава особливу увагу – і школа тут мусить прийти їй на допомогу.

Як висновок, треба сказати, що нові програми, рівняючи до попередніх щодо комплексних тем, ще полегшують провадити роботу на краєзнавчій базі.

Розглянемо тепер програми окремих дисциплін. Найбільше відбивається краєзнавчий принцип на програмі географії, що її побудовано за цим принципом. Як і в попередньому виданні програма встановлює ті самі принципи концентричного краєзнавчого вивчення географії: перший рік – наше село (чи район міста), другий рік – свій район (або місто в цілому), третій рік – економіка округи й четвертий рік – УСРР та СРСР. До програми географії в новім виданні додано ще «розподіл відомостей з географії за комплексними темами (для села)», що

полегшує працю вчителів щодо плянування. В цьому розподілі є й деякі питання краєзнавства. При побудові програм з природознавства теж брали до уваги вимоги краєзнавчого трудового принципа – і є повна змога засвоювати відомості з природознавства на матеріалах свого це – видно і з доданого розподілу відомостей з природознавства за комплексними темами.

Програма суспільствознавства теж має на увазі принцип краєзнавчий та льокальну форму пророблення комплексів на місцях. Пояснювальна записка зазначає, що залежно від варіанту програми (міського та сільського) у практичній роботі певної школи конкретний зміст праці та засоби її здійснення будуть відмінні. «Тут велику роль має оточення, як вихідним момент у роботі, і ті краєзнавчі завдання, що стоять перед школою... Треба проробляти матеріал не в порядку спеціальних занять із суспільствознавства, а цей добір буде обумовлено здебільша тими комплексами, що їх у льокальній формі пророблюватиме кожна школа» (ст. 22).

Важливе з краєзнавчого погляду введення до нових програм матеріалів з праці. Пояснювальна записка зазначає, що наслідки праці повинні бути очевидними та зрозумілими, що дитячу працю треба вживати й поза межами школи. Тут, на жаль, не зазначено, що в наслідок дитячої праці школа може мати свій краєзнавчий куток чи музей – тут будуть і зберігатися, і доцільно використовуватися дитячі вироби. До цього треба зауважити, що взірцеві теми праці доведеться переглянути, маючи на увазі оцю мету – утворення шкільного краєзнавчого музею. Тоді справді наслідки праці будуть очевидні й зрозумілі, і буде знайдене відповідне місце і моделям, і коробкам, і іншим виробам, що складатимуть частини та окремі елементи такої корисної навчально-допоміжної установи, як шкільний краєзнавчий музей.

Досягнення з догляду краєзнавства є введення до програми громадсько-корисної праці. Це дає змогу здійснити другу мету краєзнавства в школі – поліпшувати життя свого краю. Цю мету школа здійснює, проробляючи окремі теми, приміром: «Участь у переобранні рад», «День деревонасадження», «Свято врожаю». Але й інші теми потребують громадсько-корисної праці. Цілком правильно звернуто увагу на те, що, вибираючи громадсько-корисну роботу, треба виходити з місцевих умов, з того, які «громадсько-корисні роботи висувають господарство, побут, різні організації» (ст. 233) Тільки тут треба було б і програму громадсько-корисної праці для сільської школи пов'язати з комплексними темами, як це зроблено для програми міської школи.

Програма з санітарії та гігієни теж має завдання поліпшувати життя свого краю й підкре-

снує потребу звертати увагу на санітарний стан шкільної садиби та місцевості, що оточує школу (ст. 258); тоді школа буде чинником оздоровлення свого краю.

Як бачимо, нові програми досить приділяють уваги питанням краєзнавства. Темі програм мають виробничо-краєзнавчий характер. Моменти краєзнавства застосовано до програм окремих дисциплін. Громадсько-корисну роботу для свого краю (динамічне краєзнавство) теж запроваджено до нових програм. Тому нові програми і в розв'язанні проблеми шкільного краєзнавства, порівнюючи з програмами 1927 року, – великий крок уперед.

Але тут же треба сказати, що окремі зауваження щодо краєзнавства розкидані по різних

розділах програми і якось губляться. Треба було б неодмінно приділити цим краєзнавчим моментам окремий розділ «Про локалізацію програм І концентру», інакше багато краєзнавчих моментів практичний робітник може випустити в процесі роботи. В цьому розділі треба зазначити, хто та як локалізує програми, де діставати краєзнавчі відомості, як їх заводити до програми тощо. Може цей розділ можна буде подати, як частину статті «Плянуння та облік роботи з дітьми», що розробляється у формі методичного листа

Також треба було б у цьому розділі, абодесь окремо, дати інструктивні вказівки щодо краєзнавчих підручників для шкіл І концентру. Треба, щоб ДНМК відгукнувся на це питання.

// Радянська освіта. – 1930. – № 4. – С. 45-51.